

РЕТРОСПЕКЦІЇ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: ІСТОРІЯ Й СУЧАСНІСТЬ

Чейпеш І.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри іноземних мов

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Здійснені ретроспекції наукових підходів до вивчення іноземних мов на різних історичних етапах суспільного розвитку. Розкрита суть актуальних дидактичних концепцій взаємозв'язку мови й культури. Визначені сучасні погляди вчених на опанування іноземною мовою як засобом комунікації.

Ключові слова: іноземна мова, іншомовна культура, взаємозв'язок мови й культури, іншомовна освіта.

Произведены ретроспекции научных подходов к изучению иностранных языков на разных исторических этапах общественного развития. Раскрыта сущность актуальных дидактических концепций взаимосвязи языка и культуры. Определены современные взгляды ученых на овладение иностранным языком как средством коммуникации.

Ключевые слова: иностранный язык, иноязычная культура, взаимосвязь языка и культуры, иноязычное образование.

Chejpes I. RETROSPECTIONS OF FOREIGN LANGUAGE STUDIES: HISTORY AND MODERNITY

Retrospections of scientific approaches to foreign languages studies on different historic stages of social progress have been realized. The essence of actual didactic concepts of interconnection between language and culture has been disclosed. Contemporary opinions of scientists about acquirement of the foreign language as means of communication have been defined.

Key words: foreign language, foreign culture, interconnection between language and culture, foreign education.

Постановка проблеми. Інтеграційні глобалізаційні процеси, що характерні для світової спільноти, та розбудова цілісного європейського ринку праці висувають нові критерії до володіння іноземними мовами. Саме тому в Україні постала нагальна проблема оновлення методології і методики іншомовної освіти в цілому та в контексті професійної підготовки фахівців у вищій школі зокрема.

Мета статті. Здійснити ретроспективний аналіз наукових підходів до вивчення іноземних мов на різних історичних етапах суспільного розвитку, розкрити суть актуальних дидактичних концепцій взаємозв'язку мови й культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельна база окресленої нами проблеми дослідження свідчить про те, що за останні десять – п'ятнадцять років на пострадянському просторі з'явилася чимала кількість наукових розвідок, предметом аналізу яких є іншомовна освіта на різних ступенях шкільної і вузівської підготовки. З-поміж них на особливу увагу заслуговують праці, у яких розкриваються нові концептуальні підходи до вивчення іноземних мов, наприклад: М. Галицька (формування готовності до іншомовного спілкування студентів вищих навчальних закладів сфери туризму), Р. Гришкова (іншомовна соціокультурна компетенція студентів нефілологічних спеціальностей), А. Іванова (міжкультурне спілкування з орієнтацією на вибір професії), Т. Колбіна (міжкультурна комунікація студентів економічного профілю),

Н. Микитенко (іншомовна компетентність студентів природничих спеціальностей), Л. Морська (підготовка вчителів іноземних мов до використання інформаційних технологій), Л. Нагорнюк (іншомовна професійна компетентність майбутніх журналістів), Ю. Ніколаєнко (підготовка студентів аграрних спеціальностей до професійного спілкування в іншомовному середовищі) та ін. У них стверджується нагальна необхідність оновлення загальнопедагогічних підходів до іншомовної освіти фахівців, яка має бути спрямована на досягнення прагматичного результату – оволодіння іншомовною комунікативною культурою, що дозволить користуватися іноземною мовою як засобом спілкування не тільки в професійній, але й у науковій, громадській, особистісній та інших актуальних для сучасного фахівця сферах.

Виклад основного матеріалу. У ХУІІІ ст. про-світниками започаткований граматико-перекладний метод вивчення іноземних мов. Він передбачав системне вивчення граматичних правил, лексичного багатства мови, формування умінь читання й перекладу. Метод вважався досить ефективним, хоча й доволі схоластичним. У вітчизняній дидактиці активно використовувався приблизно до середини ХХ ст. Основний його недолік полягає в тому, що суб'єкт володіє лексичним і граматичним багатством іноземної мови, однак не вміє користуватися нею як засобом комунікації. При цьому знання граматики без належної мовної практики швидко забуваються. У спілкуванні виникає мов-

ний бар'єр, при якому людина не здатна висловити думку, хай навіть в довільній формі. Відбувається комбінування слів у відповідності до вивчених правил, при якому зазвичай потерпає змістовий бік висловлювання і неможливість порозумітися.

Варто підкреслити, що однією з причин слабого володіння іноземною мовою як засобом спілкування дослідники справедливо, як нам видається, вважають нехтування культурою носіїв мови і наголошують саме на синхронному вивченні мови й культури. Спробуємо це доказати на конкретних прикладах.

У XVII ст. оригінальну концепцію вивчення мов розробив чеський педагог Я. Коменський у працях «Велика дидактика» і «Найновіший метод мов». За Я. Коменським, осягнення мови означає пізнання навколишнього світу, тому воно має розвивальне, загальноосвітнє й енциклопедичне значення. Вчений вперше запропонував вивчати іноземну мову одночасно з ознайомленням дитини з доступними їй знаннями з різних сфер суспільного життя. Вчений не тільки теоретично обґрунтував методи, прийоми і правила навчання іноземної мови, але й відобразив дидактичні підходи в авторських підручниках («Переддвір'я», «Двері», «Палац», «Скарбниця»), які передбачали ступеневе вивчення мов у різні вікові періоди шкільного життя, а зміст навчального матеріалу структурований не відносно граматичних правил, а за темами, взятими з реального життя. До прикладу, підручник з латинської мови «Відкриті двері мов і всіх наук» (1631) вміщував теми: природа (створення світу, небесна сфера, елементи неживої природи, тваринний світ тощо), людина (тіло й душа, соціальні відносини, людська діяльність, життєві стосунки, церква, держава, шлюб, сім'я) та інші. Розроблені вченим правила навчання досі слугують орієнтиром для вчителів іноземних мов: різні мови слід вивчати послідовно, а не синхронно, щоб не заважали одна одній: спочатку вивчають рідну, відтак мову сусіднього народу, пізніше – латину, грецьку та інші «наукові» мови; вивчення кожної мови має часові межі: на рідну відводять 8–10 років, на найбільш уживану іноземну достатньо одного, а для латинської – 2 роки; кожну мову краще вивчати не «шляхом правил, а на практиці»; вивчення нової мови повинно спиратися на попередньо вивчену [2].

Роль мови в житті людини залишалася предметом наукового аналізу і в ХУІІІ ст. Відомі філософи І. Гердер (Идеи к философии человечества. – М., 1977) і В. Гумбольдт (Язык и философия культуры. – М., 1985) вказували на взаємозв'язок мови й культури і їх вплив на формування способу життя і світосприйняття людини. Перший відносив культуру й мову до особливих засобів зв'язку поколінь у просторі і часі, другий розумів мову як постійно змінюване історичне явище, а мовний процес тлумачив у контексті свідомості, культури й соціальної реальності.

Суттєві зміни в суспільних процесах ХХ ст. і життєдіяльності людини значно розширили можливості

реалізації особистісних комунікативних потреб з допомогою іноземної мови і відповідно підвищили вимоги до комунікативних здібностей. У зв'язку з цим у дидактиці відбулося виокремлення лінгводидактичного підходу до вивчення іноземної мови, що започаткувало не тільки нові погляди на зміст навчального матеріалу і методику його засвоєння, але й актуалізувало дослідження закономірностей засвоєння мови, а отже, й природи труднощів на шляху опанування чужою мовою. Одна з причин труднощів, на думку дослідників, – відсутність знань про особливості культури носіїв мови. Автори лінгвокраїнознавчих праць вважали принципово необхідним співвивчення мови і відповідної їй культури. Їх наукові пошуки супроводжувалися появою нових термінів: «лінгвокраїнознавчі вартісні одиниці мови» (С. Верещагін, В. Костомаров), «культурно-етнологічні одиниці мови» (Л. Шейман), «логоепістеми» (Г. Онкович) та інші. Останній термін найбільш точно вказує на зв'язок мови й культури і тлумачиться як знання, збережені в одиниці мови, тобто знаки, що вимагають синхронного осмислення і на рівні мови, і на рівні культури. Однак лінгвокраїнознавство є дисципліною суто лінгвістичною, об'єктом якої традиційно вважають фонові знання носіїв мови, їх вербальну поведінку в актах комунікації, і з огляду на це воно не відображає в повному обсязі зміст компонентів, пов'язаних з іншомовною культурою. Окрім того, не існувало однозначного визначення суті іншомовної культури в контексті вивчення іноземної мови. Тривалий час у дидактиці превалювала думка про те, що суть культури в процесі вивчення іноземної мови складають література, мистецтво, музика. Це означало, що культура розглядалася окремо від житейської реальності. У навчальних програмах з іноземної мови паралельно існували два поняття – «культурознавство» і «країнознавство». Основна мета навчальних дисциплін, які спиралася на ці поняття, полягала у передачі або певного набору відомостей про мистецтво країни, або певної кількості географічних, історичних фактів, а також інформації про політичні та соціальні системи країн, мова яких вивчалася. При цьому акцент робився в основному на контекстуальних знаннях. Саме тому зв'язок між мовою і культурою у викладанні був незначним [3].

Нового змісту набуло поняття «культура» з появою міжкультурної дидактики. Під ним стали розуміти спосіб життя, набір стереотипних моделей поведінки, усіх історично вироблених взірців поведінки, відкритих чи завуальованих, раціональних чи ірраціональних, які виступають у якості правил поведінки людей у суспільстві. Отже, відбулося деяке розширення поняття «культура», яке спричинило зміну підходів до вивчення іноземної мови – із загальнокультурного до соціокультурного, що в свою чергу відобразилося на формулюванні цілей і виборі дидактичних стратегій навчання іноземних мов. Превалююча дидактична установка на вивчення фактів культури країни як базового обсягу інформації, необхідного для

сприйняття іншомовної культури, поволі втрачала сенс, оскільки фактологічна інформація в умовах інтенсивного розвитку світової спільноти має здатність швидко старіти, а отже, втрачає актуальність і сприяє формуванню стереотипів.

У зв'язку з такими змінами поглядів наприкінці XX ст. у наукових колах розгорнулася полеміка щодо вагомості культурного компонента у загальному процесі вивчення іноземної мови та стосовно відповідності терміну «лінгвокраїнознавство» загальній меті вивчення іноземної мови.

Вчені по-новому тлумачили суть навчально-розвивальної мети лінгвокраїнознавства у контексті вивчення іноземної мови. На думку Г. Томахіна, дидактична мета «повинна забезпечувати комунікативну компетентність в актах міжкультурної комунікації суб'єктів передусім через адекватне сприймання мовлення співрозмовника та оригінальних текстів, розрахованих на носіїв мови» [8, с. 23]. З'явилися праці, у яких термін «лінгвокраїнознавство» пропонувалося замінити на інші, які більш конкретно і точно, на думку дослідників, відображають культурний компонент у вивченні іноземної мови. Зокрема, В. Воробйов запропонував заміну терміну «лінгвокраїнознавство» на «лінгвокультурологію» як комплексну наукову дисципліну синтезуючого типу, котра вивчає взаємозв'язок і вплив культури й мови у їх функціонуванні, і відтворює цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їх мовного і позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів з орієнтацією на сучасні пріоритети та культурні установки (система норм і загальнолюдських цінностей)» [1].

З. Микитенко аргументувала вузькість терміну «лінгвокраїнознавство» тим, що він не відображає усього комплексу знань та умінь, пов'язаних з іншомовною культурою. Визнаючи правомірність терміну «лінгвокраїнознавство» у якості одного з аспектів мови, вона підкреслювала недостатність відображення в ньому культурного компонента, зокрема «відомостей про національні реалії, важливі історичні події, видатних діячів літератури і мистецтва, науки і техніки, національного бачення світу, а також навичок і вмінь, пов'язаних зі стандартними ситуаціями, характерними для даної країни» [3, с. 7].

І. Стернін стверджує, що одночасне вивчення іноземної мови та відповідної культури «повинно розвивати здатність бачити спільне та відмінне у рідній мові/культурі та іноземній» [7, с. 3]. Полеміка стосувалася не тільки тлумачення понять «країнознавство», «культурознавство», «іноземна культура», але й обсягу і змісту країнознавчого матеріалу.

Незважаючи на різне бачення авторами проаналізованих джерел суті і змісту окремих понять, їх об'єднує розуміння вагомості культурного контексту вивчення іноземної мови. У зарубіжній дидактиці так званий культурологічний підхід уже практично утвердився і в широкому розумінні

відображає загальну спрямованість змісту освіти на підготовку учнів та студентів до професійної діяльності в полікультурному соціумі.

Значний внесок у розв'язання полеміки 90-х рр. XX ст. та розуміння змісту іншомовної комунікативної культури внесли, на нашу думку, праці Є. Пассова. Вчений розробив модель іншомовної комунікативної освіти, яка ґрунтується на чотирьох елементах:

а) пізнання, що спирається на країнознавчий матеріал, який, по суті, є моделлю іншомовної культури. Однак пізнання відбувається не стільки на основі розуміння іншої культури, скільки на духовному удосконаленні учнів, студентів на її базі і діалозі з рідною;

б) розвиток, спрямований на формування таких якостей, які відіграють найбільш важливу роль для процесів пізнання, навчання та виховання і забезпечують індивідуальність розвитку. Основний акцент робиться автором моделі не на те, що слід «знати» й «уміти», а на поняттях дії: «творити» і «хотіти» як провідних елементах культури;

в) виховання, яке тісно пов'язане з категорією «культура», і розуміється автором як процес становлення, збагачення й удосконалення духовного світу через засвоєння усіх доступних елементів культури;

г) учіння, спрямоване на оволодіння тими мовленнєвими вміннями, які одночасно виступають засобами навчання: говорінням, аудіюванням, читанням, письмом (можливий і переклад), а також власне вмінням спілкуватися [5].

Цінність зазначеної моделі в тому, що вона не тільки відображає зміст іншомовної комунікативної культури, але й розкриває шляхи і способи його реалізації. Неважко запримитити, що в основі представленої моделі не тільки знання мови, а й знання культури. Основні акценти розподілені таким чином: пізнання іноземної мови, розвиток креативності та мотивації іншомовної комунікативної діяльності, виховання духовності особистості в контексті культури, присвоєння цінностей іншомовної культури. На нашу думку, практична значущість зазначеної моделі в тому, що в ній знання іноземної мови – не самоціль, а засіб поступового інтелектуального і професійного розвитку особистості.

Український філософ-культуролог С. Черепанова вказує на необхідність дотримання взаємозв'язку та співвіднесеності між культурою, освітою та комунікацією у наявному полікультурному середовищі життя сучасної людини: «Освіта, орієнтована на цінності культури, людини і науки, активізує творчий розвиток особистості. Людинознавчий вимір філософії освіти зумовлює її функціонування як відкритої системи зі здатністю до полікультурної комунікації при збереженні розмаїття національної ідентичності» [9, с. 5].

Сучасна дослідниця Г. Онкович, осмислюючи цінності культури крізь призму мови, подає науковий коментар універсального для цілого

ряду гуманітарних наук терміну «культуроснак» і називає його «новим терміном старих понять» [4, с. 41]. У лінгвістичному аспекті культуроснак означає одиницю семіотичної системи конкретної мови, в культурологічному – основний елемент національної картини світу народу, у педагогічному (дидактичному) – гарантує розуміння і засвоєння якої-небудь мови.

В контексті нашого дослідження «культуроснак» вказує на незмінність та актуальність класичного наукового підходу до вивчення іноземної мови: одночасне засвоєння мови і відповідної культури. Такий підхід не застарів, однак потребує модифікації, переосмислення, особливо в наш час, коли володіння іноземними мовами на рівні читання та перекладу зі словником вважається недостатнім і примітивним.

Найбільших успіхів у вивченні взаємозв'язку на рівні «мова -культура», на думку О.Садохіна, досягли вчені у ХХ ст., коли утвердилася точка зору, згідно з якою мова виступає важливим чинником культурного успадкування: мова – засіб збереження культури, з її допомогою культура успадковується новими поколіннями. Іншими словами, кожне суспільство має свою національно-своєрідну культуру, яка зберігається, підтримується і передається з допомогою мови. Для теми нашого дослідження ці погляди є концептуальними, оскільки, як продовжує вчений, оволодіння мовою означає, з одного боку, оволодіння тими культурними цінностями, які накопичило суспільство, з іншого – засвоєння культурних цінностей неможливе без знання мови [6].

Цікавим є критичне зауваження Г. Робінсон-Стюарт щодо поширеної думки про те, що вивчення іноземної мови автоматично призводить до міжкультурного взаєморозуміння. Подібну позицію вона називає «синдромом чарівного польоту в іншу культуру», стверджуючи: досягнення порозуміння не відбувається автоматично, а завше вимагає певних зусиль, насамперед наявності певного рівня іншомовної культури [10].

Варто вказати й на деякі припущення вчених, зокрема про те, що люди, які комфортно почуваються не лише в одній культурі, інтелектуально й емоційно більш задоволені життям, аніж «монокультурні». Це означає, що в полікультурному

середовищі людині необхідно навчитися розуміти й поважати власну культуру, мати переконання щодо її вартісності та позитивного значення, частіше вступати у взаємодію з іншими, відмінними від своєї, культурами. Поступово така позиція стане підґрунтям для розуміння й прийняття інших культур.

Висновки. Ретроспекції наукових розвідок щодо теми нашого дослідження дозволяють констатувати: суть дидактичної мети не обмежується навчанням іноземної мови як знакової системи і досягненням рівня грамотності, а полягає у формуванні комунікативної культури з урахуванням соціальних умов взаємодії. Вивчення іноземної мови як засобу комунікації передбачає її опанування на двох рівнях: лінгвістичному й культурному. Останній охоплює широкий спектр національно-етнічних, соціальних, культурних, історичних, етичних, особистісно-ціннісних аспектів, тому що комунікація завжди здійснюється у межах певної культури з допомогою конкретної етнічної мови, а його основою є своєрідні мовні картини світу, закони спілкування, вироблені багатьма поколіннями у межах цієї мови і культури. Потрапляючи в чуже мовно-культурне середовище, людина практично потрапляє в незнайомий світ цінностей і законів спілкування. Незнання або неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки створює труднощі у спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і може спричинити різноманітні комунікативні девіації. Для того, щоб іншомовна комунікація була регулятором поведінки в іншомовному середовищі, знання іноземної мови як системи правил і практики їх застосування мають бути засвоєні як елементи культури і ціннісні орієнтації, отримати певну емоційну оцінку й утвердитися на рівні нормативної поведінки. У свою чергу емоційно-ціннісне ставлення до іноземної мови та іншомовної культури формується як результат культурологічної соціалізації, інтеріоризації культурних норм, поглядів, ідей, суджень, що оцінюються як потрібні чи непотрібні, корисні чи некорисні, справедливі чи несправедливі. Такі ставлення характеризують об'єктивну цінність культури у структурі життєдіяльності людини і покликані формувати позитивне ставлення до полікультурної реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы) / В.В.Воробьев. – М., 1997. – 186 с.
2. Коменский А.Я. Великая дидактика / Ян Амос Коменский // Избр. пед. сочинения: В 2-х т. [Под ред. А.И. Пискунова]. – Т.1. – М. : Педагогика, 1982. – С. 242 – 276.
3. Никитенко З.Н. О содержании национально-культурного компонента в обучении английскому языку младших школьников / З.Н. Никитенко, О.М. Осиянова // Иностран. яз. в школе. – 1994. – №5. – С.4 – 10.
4. Онкович Г.В., Донець З.Ф. Осмыслення цінностей культури крізь призму мови / Г.В. Онкович, З.Ф. Донець // Проблеми освіти. Науково-методичний збірник. Вип. 44. – С. 39 – 42.
5. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения инопзычному говорению / Е.И.Пассов. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
6. Садохин А.П. Введение в межкультурную коммуникацию / А.П. Садохин. – М. : Омега-Л, 2010. – 189 с.

7. Стернин И.А. Коммуникативное поведение / И.А.Стернин. -Воронеж : ВИПКРО, 1995. – 19 с.
8. Томахин Г.Д. Лингвострановедение: что это такое? / Г.Д.Томахин // Иностр. яз. в школе. – 1996. – № 6. – С. 22–27.
9. Черепанова С.О. Філософія освіти і педагогіка: цінності культури. Комунікативний етикет: Україна, Великобританія, Німеччина, Франція, Іспанія / Черепанова С.О., ідея проекту. – Львів, 2007. – 392 с.
10. Robinson-Stuart G., Nocon Honorine. Second Culture Acquisition: Ethnographi in the Foreign Languages Classroom // The Modern Language Journal. – N. – Y., 1996. – Yol. 80. – № 4. – P. 431 – 449.